

A szubjektumképződés Lovas Ildikó műveiben

Részletek

A szubjektum urbanisztikája

Szellemi földrajzot térképezni, a város épületei közé kifeszíteni a szellemi magatartás meridiánjait úgy, hogy a megszótt necc egyformán boruljon minden jeles emberünk fejére. 'Univerzális embersors jelenségei' ebben a városban megfogalmazva. (Szabadkáról, 62)

Ha egy szöveg számol azzal, hogy olvasója az énelbeszélést alakzatként értelmezi, azaz retorikailag és nem pragmatikailag érti a grammatikai Ént, úgy a legkülönbébb befogadói kalandokba invitálja olvasóját. Ha a szöveg az olvasó belépését a szöveg terébe mintegy előre kódolja, azaz az olvasás alakzata részévé válik, visszaíródik a szövegbe, a mégoly figyelmes és önreflexív olvasás is elbizonytalanodik, a bejáródott olvasási stratégiák majdhogynem hasznavehetetlennek bizonyulnak, azok folytonos *felülolvasására* kényszerül a befogadó, aki ennek révén a szövegben önmagát is olvassa, önnön olvasói szokásait, befogadói habitusát, szövegértelmezési eljárásait is vizsgálatnak veti alá. Ezen többszörösen reflexív olvasásmód azonban ahelyett, hogy világozást gyűjtana, az olvasót egyre mélyebbre vonja a szöveg örvényébe, ahogy egyre közelebb kerül a textushoz, ahogy látszólag egyre többet tár fel belőle, tulajdonképpen egyre inkább távolodik mindenféle, legalább időlegesen vagy hipotetikusan szilárdként megjelölhető értelmezői pozíciótól. Például Van Gogh festményeit szemlélve lehet hasonló befogadói élményben részünk: ha túlon túl közel merészkedünk, már szinte képtelenek vagyunk látni a festményt, olyannyira szembeütköző a piktúra; csak az egymásba szakadó, egzaltált, kavargó ecsetvonások sodrásában tévelyeg tekintetünk, míg ha valamelyest eltávolodunk, hátra lépünk (meghátrálunk?), a színcapások rengetegéből kibontakozik a kép. Dolgozatomban a vizsgálódás középpontjába egy olyan nyitott szöveget állítottam, amely az olvasó bevonásával, önmaguktól folytonosan elkülönülő olvasatok lehetőségének fenntartásával

operál, de még inkább azzal a hatással, amelyet az ezen olvasatok nyomán formálódó olvasói tapasztalat elbizonytalanodásként, magára hagyatottságként, idegenségként érzékel.

A *Meztelenül a történetben* olvasása során megtudtuk, pontosabban felidéztek vagy ismét megtanultuk, hogy amikor az értelmezés színleg válaszút elé kerül, tulajdonképpen már *post festum* van: mindig már egy előzetes döntés után. „A szöveg mint dolog sohasem mint olyan, hanem mindig csak egy bizonyos meghatározott módon adott, amely módot a szöveg megértésének elősegítésére kiválasztott vonatkozási rendszer hozza létre.”¹ Ugyan elemzésünknek a szövegben megképződő szubjektumok létmódja, létrejötte, illetve elsősorban létrejövésének folyamata volt a címben előzetesen megjelölt tárgya, a megértés „elősegítésére kiválasztott vonatkozási rendszer”, minthogy legfontosabb alapvetése, hogy a szövegre mint a kommunikáció terére tekint, a szövegben képződő szubjektumokon (amelyeket az aktuálisan vizsgált kontextustól függően hol a 'fiktív narratív én', vagy Ricoeur² nyomán a 'narratív identitás', illetve a magyar fordítás szerint az 'elbeszélte azonosság' megnevezésekkel illetek) kívül az elemzés körébe vonta a szöveg révén megképződő identitásokat: azt a szuper-extradiegetikus (Genette) narratív identitást, amely sehol másutt, csak a szöveg szervezettségében nyilvánul meg, valamint az olvasó szubjektumot, azaz az olvasás aktusában létesülő 'Én(ek)'-(e)t is. Véleményem szerint arról, hogy a *Meztelenül a történetben* paratextussal jelölt szövegtest miféle szubjektumelméleti implikációkkal bír, csakis a felsorolt identitások létrejöttének együttes vizsgálata során szerezhetünk ismereteket.

Olvasatom Michel Foucault, Jacques Lacan és némileg Richard Rorty szubjektumelméleti nyomán konstituálódott. A szövegben megképződő szubjektumokra mint folytonos elmozdulásban lévő narratív entitásokra tekintek, amelyek totálisan intertextuális meghatározottságúak. A regény narratíváinak elemzése során törekedtem annak feltárására, miképp jelentkezik és kristályosodik ki a narratív 'én'-ekben a nyelvi megelőzőség tudata, és miféle következményei vannak e tudásnak. A regény globális struktúrájának mint alakzatnak az olvasása során pedig azzal szembesültem, hogy egy ilyen olvasat dekonstruálja a narratív identitások különféle választásait, ekként egy, a narratívákban megképződő szubjektumokétól eltérő szubjektumfelfogást közvetít. A regényszöveg maga olyan textuális labirintust alkot, amelyben értelmezői választásaink már mindenkor preformáltak a labirintus rendszere révén.

¹ Iser 2001. 153.

² Ricoeur 1999. 373. és tovább

Az olvasás válsága...

A regény két narrátor szövegeiből tevődik össze: egyszer az író/Imola és egyszer a kórház elmeosztályán dolgozó pszichiáter nő narratívájából. Mindketten válságban vannak, s mindkettőjük válsága leírható az olvasás válságaként. A pszichiáter nő úgy véli, azért képtelen páciensei problémáinak megértésére, mert nem ismeri a megfelelő *kódot*, s azért bocsátkozik történeti kutatásokba, olykor pszichoszociológiai és szociolingvisztikai kitérőkkel, mert azok a keresett kód fellelésével kecsegtetnek. Mivel a páciensek „legkisebb közös többszörösét” a téridőben, a város kronotopikus alakzatában leli fel, ezért a város kórház történetéből, a város sajátosságaiból, azaz a városhoz kapcsolódó történetekből, ezen történetek olvasása révén próbálja kihámozni azt a szuperkódot, mely majd kulcsa lehet az osztályon kezelt női betegek számos hasonlóságot mutató lelki zavarainak. Egy olyan narratív sémát keres, amelyben egységesen feldolgozhatóvá, elbeszélhetővé válhatnak ezek a problémák. Rögeszméjévé válik, hogy létezik egy olyan (meta)diskurzus, amelyben elmondhatóvá válik minden, a pácienseket érintő torzulás eredője. Ebbe belebonyolódva a téridőt és önmaga belső téridejét mint egymást tükröző alakzatokat ismeri fel, miáltal a kutatás személyes téttel terhelődik. Egyre sürgetőbbé válik a feladat teljesítése, és egyre inkább ellehetetlenül. Azok a diskurzusok ugyanis, melyekre kutatása során rálel, vagy amelyek rátalálnak, mint a szinte kezébe erőszakolt könyv vagy Amál néni meséi, mind éppen azt tematizálják, hogy ha létezik is ilyen diskurzus, az önfelszámoló jellegű. A pszichiáter nő pedig képtelen annak felismerésére, vagy talán elutasítja annak belátását, hogy egy önfelszámoló diskurzusról szóló diskurzus maga nem önfelszámoló, azaz éppenséggel lehet rendező erejű is.

A 'pszichiáter nő'-ként jelölt narratív identitást olyan befogadóként ismerjük meg, aki, részint az analitikus gyakorlat követelményeinek, részint saját, belső meggyőződésének – „...a szavak jelentésében, valóságfedezetében állandóan kételkedem.” (25) – engedelmeskedve úgy kísérli meg végighallgatni páciensei elbeszéléseit, hogy eközben mindvégig fenntartsa távolságát az elbeszéltektől. Tudja, hogy:

Nem itt és nem mi segítettünk rajtuk, csak asszisztensei voltunk az időnek, ápolói a felejtésnek. [...] Csak egyet tehattünk: végighallgattuk őket. (49)³

Azonban miközben a páciensek az analízisben feltárják személyes élet-történetük legsötétebb bugyrait is, életük ellehetetlenüléséről, kilátástalanságáról beszélnek, „mindent” elmondanak, a pszichiáter nő egyre kevesebbnek találja ezt a „mindent”, fel akarja lelteni azt a televényt, amelyből ezek a vallo-

³ A csak oldalszámmal jelölt idézetek a regényből származnak.

mások szárba szökkentek. Úgy véli, a „mindent” elmondás pusztító hatású, pedig „Nem elég mindent elmondani. Nem elég vallani, mentegetődzni is kell.”⁴ – mivel a mentegetődzés, mint Paul de Man további fejtegetéseiből kiviláglik, ha valóban felmenti a vallomástevőt, fölöslegessé teszi a vallomást – és önrombolóvá a diskurzust. A páciensek azonban nem mentegetődznek, az általuk létrehívott diskurzus korántsem önromboló, sőt, éppen a regényből vett fentebbi idézet értelmében ön-építő: a kimondás, az elmondás, de legfőképp a meghallgatottság eseménye hozzásegíti őket szétzilált szubjektumuk rekonstrukciójához.

Ennélfogva a városban élők problémái mégiscsak elbeszélhetők, feldolgozhatók, mégpedig a kilátástalanság tragikus diskurzusában. Ez a narratív séma viszont egy olyan belső horizontot hív életre, amelyben a város által magyarázódik a város, a kilátástalanság tehát nemcsak tartalma az elbeszéléseknek, de rendező elve is, amennyiben éppen az szervezi ezen történetek diskurzusát, hogy az elbeszélők nem látnak ki a városból, kilátás nélküli a perspektívájuk, azaz „perspektívátlan perspektíva”. A tárgyalt szövegvilág tágabb horizontjában ugyanez a felismerés *A másik történet* egyik prózájában is megfogalmazódik:

Innen a nyugtalanság, a kevés irigység, ahogyan a győri vár volt piac-terére gondolkodok, mert bár kopár és betonozott, de van levegője, *látta*. (*A győri őzike*, 53, kiemelés tőlem)

A „perspektívátlan perspektívában” ismét a teljes kép átlátását, egyáltalán, meglátását ellehetetlenítő túl-közelség tér vissza, mely valóban lehetetlenné teszi a pszichiátertől által keresett szuperkód, egy biztos nadír kijelölését, viszont mégiscsak felkínál egy, ugyan omlatag, mert homokon és betemetett vizeken alapuló, pillanatonként változó talppontot. A szöveg homodiegetikus (Genette) narrátorai éppen erről a mozgásban lévő pontról beszélnek, különféle módon tükrözve e hely illékonyosságát. A pszichiátertől azonban, aki elveszíti/feladja kezdeti, a professzió által megkövetelt részvétlenségét, úgy lép bele ebbe a diskurzusba, hogy eközben mindvégig megkísérli fenntartani, még önmaga előtt is, kívülállósága látszatát, főként az éppen elhagyott/elárult pszichoanalitikus diskurzusból építkezve. Az azonosulás szükségyszerűen felszámolja az analitikus-befogadói pozíciót, és megsemmisíti azt az olvasói tekintetet, amelyben a páciensek történetei még mint lezárt, totális egészek létezhettek.

Az 'Imola'-ként jelölt fiktív narratív én személyes krízise szintén leírható az olvasás válságaként. A pszichiátertől ellentétben azonban vágya nem az olvasóvá, de az olvashatóvá válás: a Másik figyelmére vágyik, ebben gondolja

el olvashatóként önmagát. Eközben ő maga ír, mégpedig, amint ezt gyakorta hangsúlyozza, történeteket ír, azaz *újrólvas és értelméz*. A saját életeseményeit is narratívába emelő történetek révén önmaga olvasójává válik, az írás által újrólvasva, értelmezve, egyszersmind: teremtve meg önmagát.

Az események magukban sohasem hozzáférhetőek, csakis az emlékezés kognitív folyamata révén, azt viszont már mindenkor meghatározzák és irányítják az emlékező szubjektum által hozzáférhető, azaz a benne kulturálisan kódolt narratív sémák. Ezek a narratív sémák mind a spontán, mind a szándékolt emlékezés nyelvbe emelésének folyamatára kihatnak, csakis rajtuk keresztül válnak elérhetővé az események, amelyek mindig már interpretált formában érkeznek meg hozzánk. Az emlékezés folyamata ekként egyenlítődik ki az olvasással, az emlékek elbeszélése pedig az újrólvasással. Imola tudja, hogy az írás, illetve „a benne dübörgő szöveg” révén újrólvasójává vált önmagának, és ezt megelégtelve azt kívánja, bárcsak szakadna meg benne a „történet fonala”. Arra a csöndre vágyik, amelyben lehetővé válna a számára, hogy engedelmessédjön egy hang hívásának, és válaszként létezzen. A válaszként értett létezés tekinteti az egyedüli értelemmel bíró létmódnak, amely a kommuniót, azaz az együttlét értelmében vett valószínű kommunikációt szavatolná, míg szerinte „A történetek tánca magányos tangó.” (81) Ezt az általa lényeginek tekintett magányt kívánja feladni, azonban képtelen kitartani egy éber és várakozásteli csöndben: már a hívás megérkezése előtt kész válaszként létezik. Míg ő a Másik hangját vágyja, éppen ennek a Másikra irányuló vágnak a sürgetésében léte *feleletté* transzformálódik, amelyhez a Másiknak tulajdonképpen a megfelelő kérdést kellene megtalálnia.

Egy elkölcsönzött mondat („Az a nyílvessző, amelyik célba talál, minden mást elkerül.” 5), amelyből a szöveg egyik visszatérő, és a narratív én egyik öntükröző motívuma sarjad, válik ezen létmód metaforájává, és Imola önértelmezésének egyik kódjává:

Olyan vagyok, mint egy fegyver: egy új és egy nyíl. Megfeszülök, célt választok, elérem, elernyedek. Pontosan, céltudatosan haladok a kívánt irányba. Ha remegni kezdek, simogatolózni, oda a szöveg poétikai alapja. Emiatt állandó rettegésben élek. Ellentmondás ez, jól tudom, a rettegésemnek is ez az alapja. Szeretném lassan élni az életet, megsimogatni az utamba kerülő dolgokat, kívárni reakciójukat, de nem lehet, mert a szöveg belülről arra kényszerít – néha majdnem szétrobbant –, hogy siessek, mohó legyek és határozott, akaratos és követelőző, kikutassam mindennek az okát, letisztázzak mindent, hogy nyugtom legyen, és írassak. Megírassam. (7)

Ezek a mondatok azonban már a visszatekintő-elbeszélő narratív én ön-reflexív megjegyzései, tehát nem az elbeszélés tárgyát képező múltbéli én önismeretét közvetítik. Arról, talán, legalábbis a múlt idejű állítmányok ezt szeretnék velünk elhítenni, hívebben tudósítanak a következők:

(A)mint beszédre nyitottam a szám, megfeszültem, akár egy íj, célt választottam, és minden szavam abba az irányba sűvített, történeteket beszéltem el ahelyett, hogy mondatokat mondtam volna... (7)

Az énelbeszélő eszerint 'történet' alatt egy célirányos, lezárható és totalizálható struktúrát ért, amelyben éppen lezártágánál és totalitásánál fogva nem lehet helye senki másnak, hisz „A történetek tánca magányos tangó.” (81), míg a 'mondat'-ra úgy tekint, mint olyan megnyilatkozási formára, amely megnyitja a teret, lehetőséget teremt a Másik belépésére, azaz megszólalására. Amennyiben a narratív én megszólalásai történetek elbeszéléseibe, azaz a szöveg metaforikus szóhasználatából kiindulva: írásba torkollanak, az elvezethet a történetek megszakadása iránti vágy mélyebb megértéséhez.

Hogy a Másik felleli-e a választ, illetve, lényegében, hogy egyáltalán felismeri-e a válasz helyét, érzékeli-e a hívást, annak szintén az írással összefüggő egzisztenciális tétje lesz:

Segíts nekem, érints meg, hogy tudjam: vagyok akkor is, ha nem írok. (9)

A mondat retorikailag olvasott grammatikai Te-je azonban árulója lesz a mondat szemantikai kódjának, ugyanis a megszólításban már kimondásra kerül az egyik buberi „alapszó”, az Én-Te, miközben a mondat maga éppen ezen alapszó kimondhatóságát kéri. Feltárul ezáltal a megszólaló szubjektum zavarának eredete: ő már megelőlegezte ezen szavak kimondásával azt az odafordulást, amely a mondat 'tartalma' szerint éppen a Másik segítségével válhatna lehetővé. „(A)z írás a magányossággal járó veszedelmeket csillapíthatja. Mindent, amit elkövettünk vagy kigondoltunk, felkínál egy lehetséges pillantás számára. [...] Azt a kényszerítő erőt, melyet a viselkedés során a másik ember jelent a számunkra, a lélek belső rezzenéseiben az írás kelti.”⁵ Az írás során is odafordulás történik, megszólítás és hívás. Imola a szöveg tartalma szerint az írás során tapasztalt magányosságot szeretné feladni a Másikhoz való odafordulása révén, azonban ez az odafordulás megint csak szükségszerűen az írás alakzatát ölti fel, ekként a Másik már mint az átfogó pillantás eredete tételeződik benne: jóval előbb, mintsem a Másik egyáltalán felismerhetné a hívást. „Ez az a holtpon, amely a szeretett személy helyzetét meghatározza: a másik lát bennem valamit, és akar tőlem valamit, de nem adhatok neki olyasmit, ami nekem nincsen – vagy Lacan megfogalmazásá-

ban, nincs kapcsolat aközött, ami a szeretett személynek van, és aközött, ami a szeretőnek nincs.”⁶

...az elbeszélés válsága

...végül is enyém ez a történet, nem? (Porkirályok, 104)

„Nem szeretném, ha feljegyzéseimet bárki felhasználná, de el kell mondanom...” (18) Az általunk a 'pszichiáter nő' metaforával jelölt narratív identitáshoz kapcsolódó szövegek a pszichiáter nő jegyzetei: vázlatos klinikai esettanulmányok, azokhoz kötődő megjegyzések, kommentárok, majd a jegyzetelés (amely magnószalagokon rögzített beszélt anyag lejegyzése) tényére történő reflexiók, a jegyzetek készítését motiváló szándék többszöri megfogalmazása, majd megkérdőjelezése, eleinte célorientált, majd célja(té)vesztett projekt munka. Ennek során a narratív én előbb páciensei lelki bántalmait igyekszik feltárni, hogy innen egy általános, a város tere és ideje által meghatározott kórisme feltételezéséig jusson el:

...mindez talán csak ebben a városban és ezekben az időkben van így. (24)

(A)z a meggyőződés kezdett kialakulni bennem, hogy olyan jelenségről van szó, ami nem általánosítható, inkább helyhez kötött, ehhez a városhoz. Kezdttem azt hinni, hogy Szabadkán másként alakulnak a dolgok, az itt élőkön nincs segítség. (41)

Egyre inkább úgy hiszem, csak azért gondolkodom így, mert ebben a városban élek. Félek ettől a várostól. (95)

Amit a pszichiáter nő kuhni értelemben 'anomália'-ként észlel, mint ami „valamiképpen megsérti a paradigma által indukált elvárásokat”⁷, az az előbbi kötet (*A másik történet*) olvasatával felvértezett befogadó számára már nem mint anomália, de mint egy alternatíván létező paradigma bontakozik ki. A történeti múltban játszódó novellákban felbukkanó, a város jellemzésére tett kísérleteken túl, mint amilyen a következő:

Ő (Krámer [a pszichiáter nő] stb.) nem tudja, hogy hatvan évet leélni egy városban még nem fátum, de ebben a városban bizony az. Megmérgeződik a lélek, darabokra törik az akarat... (Krámer kabátja, 8)

most elsősorban azokra a szövegekre utalnék, amelyek az elbeszélés (kilencvenes évekbeli, hátsországi) jelenében kaptak helyet, mint a *Szabadkáról*, az *Egy bizonyos idő*, a *Csak ez a hó* és *Az üveggolyó is homokból van* címűek. A

⁶ Slavoj Žižek 1997

⁷ Thomas S. Kuhn: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002

pszichiáterő azonban nem olvasta *A másik történetet*, csakis a sajátját. Ebben pedig a pszichoanalitikusi gyakorlata során használt beszéd- és megközelítés-mód (diskurzus) egy fordulatával, amelyben az analízis cselekvő szubjektuma önmagát az analízis lehetséges tárgyaként ismeri fel, azaz egy (a kezelttekkel) közös szituátság feltárása révén a pszichiáterő eljut annak belátásáig, hogy lévén maga is e kisváros lakója, maga is e kronotoposz „foglya”, azaz maga sem mentes annak hatásaitól. Ekként szembesül azzal, hogy a betegek elbeszéléseihez kialakított olvasásmódja a saját ön-olvasását is meghatározza, azaz immár önnön analízisének tárgyává vált. Szempontunkból ez azért jelentős, mert ekképp a vizsgált énelbeszélő, aki alanya és tárgya tehát mind az analízisnek, mind pedig az elbeszélésnek, reflexióiban e megkettőzöttséget visszaírja az elbeszélésbe.

A regény páros fejezeteiben kibontakozó narratíva, melyet egyelőre egysegesen a pszichiáterő narratív identitásához kötünk, az elbeszélteket folyamatosan rögzíti, lineárisan haladva a cselekménybonyolítással. Az időbeli távolság a történetek megalkotása és a történések között viszonylag csekély, helyenként látszólag éppen semmi: a narratív identitás önmagáról tett kijelentései jelen idejűek. Mivel többször történik utalás arra, hogy a pszichiáterő magnószalagokon rögzíti monológjait, ezen utalások kontextusában azok írott formája, még ha megtartja is az énelbeszélés jelen idejét, már egy időbeli távolság beiktatódását implikálja. A magnószalagok transzkripciója során ugyanis a narratív én mintegy szűrőjeként saját szövegének döntéseket hoz afelől, mit és miként jegyezzen le, ily módon működésbe lép egy szervező és szerkesztő elv. Ennek terében átkonfigurálódnak a jelen idejű kijelentések, afirmativitásuk történeti távlatot nyer.

A lejegyzés aktusára való utalások és a szöveg írásbeliségének hangsúlyozása éppen *az írást mint írást* teszi transzparenszé: a narratív identitásnak kölcsönzött arc ezen diskurzív alakzat révén elfedi a 'kölcsönzést', és egy igen komplex hallucinációval tölti fel az arc hiányának helyét. Mert ha olvasóként tudatában is vagyok annak, hogy egy kölcsönzött hang forrása felé fordul figyelmem, egy olyan hang felé, amely 'általam' szólal meg, amelynek 'én', a befogadó adok arcot, akkor is, miközben 'én' az én-elbeszélő lehetséges pozícióit igyekszem feltárni, és ezzel szemantikai mozgása terét behatárolni, megfelelkez(het)em róla, hogy 'én' adok hangot e beszélőnek, 'én' adok arcot e hangnak. Az olvasó ölnolvasásának részét képezheti, hogy folytonosan szem előtt tartja, hogy a szöveg számít rá: ha nem olvassa, néma, ha olvassa, az olvasásban hangot nyer. Viszont az, hogy ez a szubjektum éppen írásban hozza létre önmagát, illetve, amint mondtuk, megkettőzöttségét visszaírja az elbeszélésbe, az extradiegetikus olvasás egy további vakfoltjának megképződését eredményezheti.

Az általam 'Imola'-ként vagy helyenként 'író'-'ként aposztrófált fiktív identitás narratívája a regény páratlan számú fejezeteiben bontakozik ki. Ezekben a fejezetekben előbb hol egy énelbeszélő, hol egy auktoriális elbeszélő nyilatkozik meg, hogy később az énelbeszélés domináljon. A dialógusra készített szöveg ezekkel a narrátor-váltásokkal már a kezdet kezdetén elbizonytalanít afelől, ki beszél – és kiről. Az énelbeszélés auktoriálisra váltása alátámasztja, szinte kihívja a Paul de Man⁸ tanultak szerint konstituálódó olvasásunkat, melynek szellemében már a kezdetekkor feltételeztük, hogy az elbeszélő és a megélő én nincsenek egzisztenciális kapcsolatban. Ugyan a későbbiekben már alig akad példa efféle narrátor-váltásokra, mégis törekszünk majd mindenkor szem előtt tartani az elbeszélői elhatárolódás ezen kezdeti gesztusait.

Ezekben a szövegegységekben az elbeszélés az elbeszélte eseményekhez képest való időbeli távolsága többnyire szövegszerűen reflektált. A narratív én „ír”, az íráshoz való viszonya azonban problematizálódik a narratív én önmeghatározási kísérletei, illetve ezen kísérletek kudarca miatt. A kudarcok viszont újra az íráshoz vezetnek (vissza), azaz hogy az íráshoz mint a kudarcok újraolvasásához:

Így történt, hogy mindent elveszítettem.

Ez az utolsó mondat nagyon fontos. Megismétlem. Így történt, hogy mindent elveszítettem. És ha minden, ami megtörténik, egy történet, akkor ez egy történet. A vesztesége. (11)

Azaz az elbeszélés történeti pillanatából visszatekintve éppen az elbeszélő hangra való rátalálás folyamataként válnak elbeszélhetővé a történetek.

A regénybeli íróőnek egyszerre kell a történet általi mindenhatóság, és a szabadulás a történet fennhatósága alól. Számos időbeli ugrás, előre- és visszautalás tudatosítja, hogy a lezajlott kognitív processzusok immár egy elbeszélői szubjektum fennhatósága alatt rendeződnek befogadhatóvá, amely szubjektum az énelbeszélői és az auktoriális elbeszélői pozíciók közötti játék révén elkülönül a narratív éntől, és olvasható alakzatot ölt.

(még egyszer) Ha egy történet azt az eseményt dolgozza fel, amelyet a narrátor a történet megszakadásaként ismert fel, úgy az „arról írok, hogy nem tudok írni” paradoxona is az olvasói figyelem terébe kerülhet. Ez a paradoxon az írásban fogant, de éppen írásbelisége tárja fel látszólagosságát is, mivel az írás időbelisége folytán az írni-nem-tudás kimondásakor az elbeszélő identitás már mindig egy utóbbi helyzetből 'beszél', perspektívája ezért retrospektív, miáltal az időbeli eltérés igazságértéket kölcsönöz az írás ellehetlenedéséről szóló írásnak. Látszólagos még azért is, mert, mint azt már

⁸ Paul de Man 1996

előfeltevéseinkben beláttuk, a narrátor fiktív figuráját érintő probléma nem feltétlenül az elbeszélő problémája is egyszerre mind.

Annyira óhajtottam a távolságot, hogy kétszeres hazugságot gondoltam ki: védőövezet az érzéseim ellen: történetnélküliséget hazudtam és azt, hogy beszélek erről. A valóságban azonban éppen olyan voltam, mint azelőtt. Tele voltam történetekkel [...] és nem tudtam írni. [...] Amikor rádöbbsentem arra, hogy nem segítek magamon, de még azt is kockáztatom, ami számomra a legfontosabb, a történetet, ezt írtam:... (47)

Amint arra már a pszichiáternő narratívájának elemzésekor utaltunk, a *Meztelenül a történetben* szövegszerveződése nemcsak az aktuális megszólaltatással (hang-kölcsönzéssel) számol, de a retorikai olvasást választó olvasóval is, aki kitartóan alakzatként olvassa a narratív ént. A szöveg terébe ugyanis belép egy időben később megszólaló hang, amely mintegy társul szegődik ennek az olvasónak, együtt 'olvassa' vele elmúlt 'én'-jeit, kommentálja őket, előre- és visszautalásokkal viszonylagosítja az általuk elmondottakat stb. Ez a hang azonban megint csak a prosopopoiia szülte, és éppen saját elbeszéltségét leplezi. Az énelbeszélő narratív identitása elkülönül az elbeszélő narratív identitástól, viszont az extradiegetikus olvasónak ezt nem elégséges mindössze felismernie, hanem a differenciában teremtődő *hészagot* is olvasnia kell: *résen* kell lennünk.

A válság helye...

A történet fonalának megszakadása, mint már elmondtuk, nemcsak az írói alkotásképtelenség veszélyét rejti magában, hanem az identitás elvesztésének lehetőségét is. A történetek elbeszélése révén keletkező narratori elbeszélő hang tulajdonképpen önnön visszatérését beszéli el, illetve visszatérése éppen az elbeszélés folyamata révén válik lehetségessé: a történet fonalának újra-fellelése azonosul az identitás újraalkotódásával, illetve megszilárdulásával. A regény ezen narratívája eszerint tekinthető az írás általi ön-értés kísérletek elbeszélésének és eredményének is.

A pszichiáternő a pszichoanalitikus diskurzus által kijelölt szilárd pozícióját adja fel, a megértés diskurzíván kijelölt helyét cseréli fel szándéka szerint éppen a megértés kedvéért egy teljességgel bizonytalan helyre, egy kijelölhetetlen, pontosabban egy csakis folytonosan elmozdulásban lévőként jelölhető talpontra, amelyet egy számára kiismerhetetlen tropologikus helyettesítésekből álló, lezárhatatlan textuális rendszer hálója tart.

Az író (Imola) és a pszichiáter is bizonyos értelemben a Schmeling⁹ által a mitológiai hagyományból szublimált „daidaloszi hős” típusához tartoznak: ellentmondásos alakok, akik esetében a szabadulás és az önmegsemmisítés szorosan összekapcsolódik. Az író számára a vélt szabadulás a történet fogságából az íráson, azaz történetek elbeszélésén, tehát a történetekbe való belebocsátkozáson keresztül vezet, míg a pszichiáter a város tébolyának megértését azzal kezdi, hogy magán is konstatálja a téboly jegyeit. Az a tekintet, amellyel ő összefogja a Másikat, amelyben a Másik felismerheti önmagát, most önmagát keresi a Másikban, mégpedig azt a helyet, ahonnan ő olvashatóvá válhatna, ahonnan felismerhetné önmagát. Egy biztosan kijelölhető pont után kutat, azonban a narratívájába beépülő intradiegetikus (Genette) narrátorok elbeszélései egyre távolabb sodorják egy ilyen pont felérésének lehetőségétől.

(*a könyvtári példány*) Az első, a pszichiáter narratíváján belüli elbeszélés egy idézet, mégpedig egy teljes könyv idézete. A könyv szerzője és címe a regény olvasója előtt ismeretlen marad, így szövege a regény fiktív világában önmagát jelöli. Ez a „talált szöveg” szintén énelbeszéléses, így a kettős hangadás révén a regény olvasója és a pszichiáter tulajdonképpen megosztanak egy tapasztalatot, egy olvasmányélményt. Befogadói pozícióik eltérősége folytán ez azonban inkább fokozza, mintsem csökkenti a köztük lévő távolságot, megerősítve az olvasóban a 'pszichiáter'ként jelzett narratív én fikciós voltának tudatát. A „talált szöveg” által számos alkalommal megszólított egyes szám második személy, a grammatikai Te ugyanis előhívja az olvasói tudat megtöbbszöröződését: az olvasó egy általános olvasót, egy implicit olvasóként (Iser) jelölhető Másikat, önmagát és egyszermind a könyv regénybeli, intradiegetikus befogadóját is érti a megszólított Másikként. Nemcsak a szöveget, de a szöveget olvasó fiktív narrátort is olvassa, és miközben létrehozza saját interpretációját, prognosztizálja a pszichiáter értelmezését is, azt a tőle telhető következetességgel a szöveg nyújtotta világ-szerűség tapasztalati horizontjában gondolva el.

(*a tanárnő története*) Egy másik homodiegetikus narrátor, Amál néni szomszédjának, a vézna tanárnőnek a története a bizonytalanságból építkező bizonyosság narratíváját építi. Elbeszélésében fokozott hangsúlyt kap mind a térbeli, mind a gondolati mozgás, a sebesség és ahogyan az irányítja, ahogyan azáltal hagyja irányítani magát: az, ahogyan együtt lüktet a város idejével, valamint az is, amiképp a maga mikrovilágának értelmezéstartományából merítve felülírja a város motívumait. A pszichiáter megjegyzése, miszerint ennek a nőnek van a legkevésbé szüksége segítségre, azt jelzi, hogy az intradiegetikus narrátor megközelítésében saját problémái egy sajátosan autentikus

⁹ Manfred Schmeling 1987/1998

interpretációját ismerte fel. Annak lehetséges nyitja, hogy a vézna tanárnő narratívája autentikusként olvasható, abban rejlik, hogy ez a nő, a regény ezen cselekményszálának fiktív világában egyedülként, függetlenül magát a lineárisan zajló időtől, és teljességgel ráhangolódott a város idejére, ahol szerinte minden fontos dolog februárban történik. Nem egy elgondolt külső elváráshorizontnak kíván megfelelni, nem a normalitás mindenkor kétségbe vonható érték kategóriájának, hanem a várossal összecsiszolódott saját, belső ritmusát követi, miáltal felszámolódik a város lezárt horizontú létezése és az ebből következő kilátástalanság által előhívott klausztrofóbia. A már említett perspektívátlan perspektíva őt nem vakítja meg, de látóvá teszi: a túl-közelséget nem a fenoménből következően óriásira duzzadt vakfolt ostromlásával próbálja felszámolni, ahogyan a pszichiáter nő, hanem ehelyett arra koncentrálna, ami a látása fókuszába kerül.

(É)n megtaláltam – igaz, nem tudhatom, mennyi időre szól – a kiutat. [...] Persze, mindez lehet csalás is, részeire szabdalt idézethez alakított mondatokban. De akkor nem volna jó nekem. Akkor mindez csak szöveg volna. (76)

Eszerint több, mint szöveg: olyan narratív séma, amely lehetővé teszi a város és benne önnön életének egyféle, egyelőre kielégítő, interpretációját. A vézna tanárnő (ön)olvasata nem a kisváros – provincia – leghagyottabb – elmaradottság – kilátástalanság körében, egyáltalán, nem a várossal mint az életet (adó nedveket) szállító vagy nem szállító karógyökérrel a középpontban formálódik, hanem rizomatikus struktúrát alkot a várossal mint létezővel. Olyan talppontot konstruált (magának), amely a várossal együtt él és mozdul.

(*Amál néni elbeszélése*) Amál néni a bunyevác lány tragédiáját elmesélve egy metonimikus érintkezésen alapuló érvelési rendszert épít ki: ha nincs homok, nincs szőlő, ha nincs szőlő, nincs kékkő minden házban, s ha nincs kékkő minden házban, nem következik be a tragédia, mondja. Elbeszélésének szervezőmotívuma tehát a homok. Tartalmilag ez leginkább abban nyer kifejezést, ahogyan a megidézett tanú, a valamikori Amcsika lába a homokba süllyed, a homokból látja, és megidézése révén Amál néni is a homokból, egy süppedő perspektívából láttatja az eseményeket, ami viszont már az elbeszélés alakzatára is kihat, az maga is homokból épül, mely megsüpped és elfolyik. A történetben még a homok folyásiránya is jelölt: a sikoltozó bunyevác asszony szája és a halott lány kékkőtől szétmarta ajkai, ez a két fekete lyuk, melyek feketeségét a napsugarakban felszikkasztó nyálcsöppök és a koporsóban fekvő lány arcára ráboruló napszín selyemszoknya metonimikusan az éjszaka feketéjével rendelik egybe, a tragédia révén pedig a halál feketéjével jelölik a folyásirányt. Amál néni eszerint egy olyan helyről beszél, amely éppen belefolyik a halálba, nemcsak a megidézett tanúval, de vele, az elbeszélővel együtt. Saját halálát beszéli el, amint azt a pszichiáter nő később felismeri:

saját tragédiáját. Ez az olvasat felkínálja azt az értelmezést is, hogy Amál néni kevéssel később bekövetkezett halála éppen a már életében lezajlott halál elmesélése révén vált lehetővé, amennyiben az elbeszélésében fellelt illelkony talppont számára nem elrugaszkodási felület, hanem elmozduló, a szubjektum mozgását ezáltal, az inerciónak engedő megadásban lehetővé tevő fundamentum.

A pszichiáternő abban bíz, hogy az analízis szituációjának reflektorfényében majd felkínálja magát egy olvasat, amely láttatja a számára kínáló, remélhetőleg járható utakat, de továbbra is csak azt az utat látja, amelyiken halad, s azt is csak úgy, mint Walter Benjamin angyala: hátrafelé lépegetve, a saját hátrahagyott lábnyomait szemlélve. Ez pedig a legteljesebb elégedetlenséggel tölti el, sőt, kínozza. Nem adja fel (egészen) az analitikusi beszédmódot, de nem lép bele (egészen) a várost létrehozó diskurzusba sem, ehhez a köztes helyzethez, határlépésben-léthez viszont nem lel a megfelelő nyelvet. Nem képes magára gyógyítóként és gyógyítottként is tekinteni egyszerre, hiszen amennyiben valakit elmebetegnek nevezünk, már a megnevezés által kizárjuk a diskurzusból, amelyben elmebetegként határoztuk meg. Foucault megjegyzését („Ha társadalmunk örültnek tartja magát, önmagát is kirekeszti önmagából.”¹⁰) parafrázálva: a pszichiáternő, azonosulván a lelkileg zavarodottakkal, kirekeszti önmagát önmagából. A város megértésére tett kísérletei által befolyásolt ön-olvasása kudarcának tekint, hogy alapvetően meghatározhatatlan diskurzív objektumként ismeri fel a várost, és ugyanilyen, alapvetően meghatározhatatlan diskurzív szubjektumként ismeri fel önmagát. Csökönyös, totalításra törő értelmezésének vakfoltjában reked az az ismeret, amellyel a diskurzust és ezáltal önmagukat is teremtő intradiegetikus narrátorok olvasatunk szerint rendelkeznek, mégpedig, hogy a szubjektum eleve az alapvető meghatározhatatlanság. (Lacan)

Imola szintúgy az ön-megismerés labirintusában bolyong, és a legbiztosabban kijelölhető alakzatként a menekülést – halált ismeri fel. „A megismerés az énből indul ki, ami azzal jár, hogy minden megismerési kísérlet az énről vezetődik vissza, a halál körében mozog.”¹¹ Amennyiben a narratív identitás történeti létezőként is a ’halál körében mozog’ – legyen ez akár külső fenyegetettség és veszélyeztetettség, halálvágyó belső indíttatás, vagy a történet megszakadása (írói-alkotói halál) –, az általa megtett utak mintegy leképezik a belső bolyongás ösvényeit, illetve fordítva: a felderítésre és feltérképezésre váró külső pályák kiismerhetetlensége visszahat, és termékenyen elősegíti az ’én’ ön-félre-értését. Imola esetében az ön-félre-értés ismét az íráshoz való viszonyában mutatkozott meg:

¹⁰ Foucault 2000c. 234.

¹¹ Utasi Csilla: Az arc ellentmondása. (Thomas Bernhard önéletrajzai) = *Üzenet* 2000 / XXX. 7–9.

Nem tudtam, hogy így van. Nem hittem, hogy a történet megszakadása is csak egy újabbnak a kezdete... (81)

A narratíva szüzséje éppen annak a formának a megteremtődése, amelyben az időbeli ugrások, hurkok és bukfencek, valamint a narratív identitások egymástól időben és ennélfogva tapasztalati háttérben is elkülönöződő gondolkodás- és létmódja, illetve a küzdelem a labirintus alakzatában, mint az elbeszélést lehetővé tevő és egyszersmind strukturáló alakzatban egymásra találnak. „A *forma* kényszerei ezáltal a téma státusát öltik fel; vagy fordítva: a »créatur aux prises avec sa création« (a teremtő harca saját teremtményével) tartalmi elve nyomja rá bélyegét a modern elbeszélés labirintikus formaelvére.”¹²

Az 'író' narratívájának másik fontos ismérve, hogy mindvégig a halál körében mozog: a történet fonala megszakadásának elbeszélésétől kezdődően az elnémulás – öngyilkosság – távozás – menekülés (lehetetlensége) metonimikus rendjét próbálja megbontani úgy, hogy történetbe zártságát külsődleges tényezőkre, illetve az azok ellenében kialakított védekezési mechanizmusra vezeti vissza:

Tíz éve már, hogy az idő kereke kiugrott tengelyéből, tíz éve nem válik múlttá, csak forog, helyben pörög, egyre ismeretlenebb és félelmetesebb jelenként. Így történt, hogy lehetőségeim szerint kialakítottam egy másik időt, a saját törvényeim szerint működő történetekkel, azok múltjával, jelenével és jövőjével foglalkoztam. (112–113)

„Az írás folyamata a vágy kielégítésévé válik, az elbeszélés lesz az egyetlen állított cselekvés, mintha az elbeszélés önmagában szolgáltatná a megoldást, a lezárást. *Récit és histoire* ahelyett, hogy különálló elemek lennének, összefonódnak és így az elbeszélés a történet kidolgozásába épül be. Kommunikáció, megértés, megértettség nem csak az elbeszélés tárgya, hanem az az aktus is lesz, mely képes átalakítani (néhány szempontból) az elbeszélte világot. Egy olyan univerzumban, ahol a várakozás, a cselekvés hiánya, a befogadás, az uralkodás és a cselekvés csak a legcsekélyebb mértékben lehetséges, maga az elbeszélés aktusa válik a lehetőség forrásává.”¹³ A narratív identitás azonban éppen ezt elégteleníti meg, és a történeteken kívül szeretne lehetőséghorizontokat felnyitni:

Véget akartam vetni a hatalmába kerített időmnek, már az se számított, ha az ijesztő és ismeretlen jelennel kerülök szembe [...] De nem sikerült, talán rossz volt az időzítés [...] vagy én süllyedtem túlságosan mélyre az elmúlt években, és nem vettem észre, hogy már a történetek határoznak meg engem, és nem én őket, nem tudom. (112-113)

¹² Manfred Schmelting uo.

¹³ Susan S. Lanser 1986/2002. 534.

Vagy nem vette észre, hogy a történetekből való kilépés lehetetlen, mivel csakis történetekben létez(het)ünk egymás számára, ám nemcsak azért, mert minden megnyilatkozásban „úgy jelenik meg az én, (a)hogy nem volt, de mihelyst megjelenik, már voltságában jelenik meg, úgy, mint egy történet résztvevője: történetileg.”¹⁴, hanem legelsősorban azért, mert annak az egybefogó történet-horizontnak a feladása, amely az életem élése révén létrejövő narratíva megoszthatóságának egyedüli tere, egyszersmind az 'én'-em feladatát is jelentené. Másként fogalmazva: a történeteken kívüli létmód horizontjának feltárulása csakis újabb történetek révén válhatna átadhatóvá, amely történetekben a szinguláris és ilyenformán meg nem osztható tapasztalatok már ismét csak narratív sémák elrendezettségében, egy előzetes olvasás közvetítettségében hozzáférhetőek.

Az Imolával megestettek az elbeszélő identitás olvasatában tárulnak elénk. Hogy „az emlékezés által kiegészítő-helyreállító funkciók lépnek működésbe, melyek egyszersmind kontextualizáló stratégiákat is mozgósítanak”¹⁵, az legélesebben éppen ott tűnik ki, ahol az események esetlegességét a narratív szubjektum emlékező tudata motivikus rendbe szervezi, melyet aztán az elhagyás – menekülés – számkivetettség – elidegenedettség – önidegenség (meghasonlás) metonimikus láncolatának egyetlen metaforába sűrítése, azaz az 'Ausztrália' metafora meglelése és ezáltal 'Ausztrália' (mint lehetséges úticél) elvesztése alakít. Az 'Ausztrália' mint lehetséges úticél felszámolásával, azaz tulajdonképpen az 'Ausztrália' jelölő szimbolikus tartalmának felismerésétől kezdődően viszont az (ön-)olvasat központi rendező alakzata, akárcsak a pszichiáternő esetében, a város. A városba való visszatérés, a „megjöttem, de már mennék is.” (71) állapot billegésének megtapasztalása a városhoz fűződő viszony következőképpen meghatározásához vezet az énelbeszélő szubjektumot:

Mert nem patkányszerelem, amit kérek, hisz nem is tudnám viszonozni, azt már örökre a városnak adtam. (71)

A városban megtapasztalt bezártság, a kilátástalanság érzete már a pszichiáternőhöz kapcsolódó intradiegetikus narrátorok elbeszéléseiben is felbukkant, ugyanígy az elbeszélő szubjektumokat a városhoz fűző, se veled – se nélküled viszony, amely Imola narratívájában az erotikus szerelem egy, a pszichiáternő feljegyzéseiben kifejtett fogalom, a 'patkányszerelem' definícióját nyeri. Ahogyan a pszichiáternő látéletet készít(ene) a városról, analitikus gyakorlata tárgyává téve azt, úgy az író is saját, történetalkotó tevékenysége által próbál közelebb férközni hozzá. Akárcsak a pszichiáternő, ő is gyűjti

¹⁴ Bednatics Gábor 2000. 76.

¹⁵ Mesterházy Balázs: *Időbeliség és esztétikai totalitás. Az identitásképzés kérdései Krúdyról*. In: Józán–Kulcsár Szabó–Szegedy-Maszák (szerk.) *Az elbeszélés módzatai*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003

a városról szóló elbeszéléseket, és kényszerű felismerése, miszerint „már a történetek határoznak meg engem, és nem én őket” is abból következik, hogy a mohón befogadott történetek intenzív integrációja kétségessé teszi annak kimutathatóságát, hogy mi 'saját' az elbeszéléseiben és mi 'idegen'.

A város mint térkép...

A regény protagonistái kivétel nélkül olvasók, akik mindannyian elsősorban saját életeseményeik, a saját történetük olvasói: nemcsak a két fiktív narrátor, de az ő (én)elbeszéléseik azon alakjai is, akiket már ők olvasnak: Amál néni, a vézna tanárnő, a könyvtári könyv énelbeszélője. Megállapíthatjuk, hogy ezeknek a szövegeknek a keletkezési helye az újraolvasás értelmében vett írás (Kulcsár-Szabó).¹⁶ Az énelbeszélői narratívák mint újraolvasások során feltárt, és az elbeszélésben szervező erejűvé emelkedett alakzatok egyike a kronotoposz, a város kronotopikus létmódjának felismerése. Erre a pszichiáter nő narratívája kapcsán már példával is utaltunk, most az egyik intradiegetikus narrátort (Amál néni) idéznénk:

(A) Városháza környéke [...] a megállt idő, a valahonnan valahová való eljutás lehetetlenségének az emlékműve. (93)

'Amál néni' erőteljes metaforát teremt, amelyet a már idézett részletekkel egyetemben a bahtyini kronotoposz felől vélünk olvashatónak. A regény elbeszélő szubjektumainak beszédmódját értelmezésünk szerint hathatósan befolyásolja „a kisváros” kronotoposza, mint előzetes narratív séma (az író nő narratívája például intertextuálisan is megidézi ezt, amikor a narratív identitás történeteket gondol ki „Valami szabadkai Bovarynérol.” 55), ami viszont megintcsak az olvasat már előzetesen meghatározott, önkényes retorikai döntéseként teszi felismerhetővé magát, amelyben azután „...a szabadkaiság lényege éppen a maradásban jelöltetik majd meg”.¹⁷

Egy megnyilatkozás intenciója (a fentebb idézett megnyilatkozás esetében például Amál néni szándéka) mindenkor terhelt a kimondás szándékával, egyszerűségi célirányos is: célja a hatás, a ráhatás a befogadóra (a hallgatóra, az idézett szövegrészlet kontextusában a pszichiáter nőre). A közlés hatása kiszámíthatatlan, a megnyilatkozó szubjektum mégis számol vele. Ahogy Donald Davidson nyomán Richard Rorty rámutat: köztes elméleteket (*passing theory*) alkalmazunk kommunikáció közben, hiszen hatást akarunk gyakorolni, számítunk valamilyen hatásra, amelyet ha elérünk, és pontosan azt érzük el, amit

¹⁶ „Az olvasás, amely mindig retorikai döntésekre kényszerül, nem képes rögzíteni egy szöveg identitását, mert önkényességét a szöveg (amelynek nem is lenne olyan rossz meghatározása az újraolvasás) mindig leleplezheti.” Kulcsár-Szabó Zoltán 1997. 12.

¹⁷ Tolnai Ottó 1995. 120.

szándékoztunk, akkor teljesültek elvárásaink. Amál néni köztes elméletének bázisa az a közös szituáltság a város diskurzív terében, amely a befogadást alakító narratív előzetességben a város mint fikció megértéséhez felkínálja a kisváros kronotoposzával asszociálódó jelentéstartalmakat. Ebből, tehát a város intertextuális erőteréből telítődik léttel és válik hatékonná a 'Városháza' metafora is, ezáltal képes olvashatóvá válni és hatni befogadójára. Amál néni hatni kíván orvosára, ez a lényegi intenciója, hogy az őt kezelő pszichiáterre irányuló szándék révén legalábbis a közlés idejében felszámolja az orvos-beteg mint alany-tárgy viszonyt, objektumból szubjektummá lép elő.

A regény páratlan, valamint páros számú fejezeteinek énelbeszlő szubjektumai is egy beszélhető nyelv fellelésével találnak kiutat az identitásválság útvesztőjéből. Ha ezt a labirintus-problémát egy kitérés erejéig „pszichoanalitikus alapon a szerző és a »poetic father« – lásd Harold Bloom elméletét – közötti megzavart kapcsolatra redukáljuk”¹⁸, megintcsak gazdag televényre bukkanunk a szövegben: a pszichiáternő szellemi szüleitől, a pszichoanalitikus atyáktól távolodik el, amikor Amál néni analizisét személyes ügyként kezdi kezelni, illetőleg amikor az idős asszony kérdésfelvetéseit saját (vélt vagy valós) problémái megválaszolásához használja útmutatóként (utóbb úgy értékelve, hogy amit ő kiútként értékelt, az volt a tulajdonképpeni eltévedés kezdete); az író pedig Kosztolányihoz fűződő kapcsolatát tematizálja, benne lelve fel azt a férfit, aki úgy figyel rá, ahogyan szeretné:

Mert vannak dolgok, amikről csak egymás közt beszélgethetünk.
Beszélgethetténk. (102)

A Kosztolányi-kapcsolat már *A másik történetből* is ismerős, ott, Tolnai Ottó recenziója szerint, Kosztolányi Dezső: *A szegény kisgyermek panaszzai* című kötetéből átemelt sorának: „A patikának üvegajtájában búsul, búsul egy gyógyszerészesség...” (*A gyógyszerészesség*) „melankolikus fuvolája szólaltatja meg az alaphangot.”¹⁹ A Kosztolányi-kapcsolat jelölése, kimondása a regényben egy, a hatásiszony ellenében tett gesztusnak is tekinthető, amely – továbbra is a pszichoanalitikus diskurzuson belül maradván – önmege erősítő jellegű, akár csak a városban élő elbeszlő jelen idejének az irodalmi térbe való applikálása, ekként kiterjesztése is:

A couleur lokálban [...] asztaltársaim élők és holtak egyaránt lehetnek, senki nem zavar abban, hogy kicseréljem velük gondolataimat, két és kétezer év nem jelent társalgási akadályt. (*Szabadkáról*, 61)

A poétikai atyá(k)hoz való odafordulás, aki(k)nek nem kis része volt a város önidentifikáló diskurzusának kimunkálásában, lehetővé teszi a beszé-

¹⁸ Manfred Schmelting uo.

¹⁹ Tolnai Ottó 1995. 120.

det, s a beszéd által az önteremtést. Az ekként megerősítést nyert szubjektum azután már képessé válik legnagyobb problémája megoldására, amelynek kiindulási pontja egy álom volt, mert:

...abban az álomban [...] Elvesztettem az egyetlen bizonyosságot, az egyetlen megkérdőjelezhetetlen tény, hogy a saját gyerekem saját anyja vagyok. (56)

Az elbeszéléshez való visszatalálás, amely maga az elbeszélés, megteremti ezen álombéli történés elbeszélhetőségének kereteit és lehetőségfeltételeit, így ez a történés-esemény történetként, azaz lezárt, totális struktúráként lesz immár végre hozzáférhető és értelmezhető (olvasható/újraírható).

És az álmos kérdésre, hogy nálunk is létezik-e álomidő, nagyon nyugodtan és őszintén válaszolom: minden idő az, ha akarod. (133)

A történetté válni nem akaró időt tehát az elbeszélő szubjektum végül beleoldja egy másik időbe, a teremtés idejébe, az álomidőbe. Az addig mindig lineárisan felfogott időt felváltja a mítosz ciklikus időfelfogása, miáltal az énelbeszélő szubjektum jelene megszabadul a lineárisan felfogott idő, azaz a halál fogságából. A „minden idő lehet a teremtés ideje” ugyan kissé didaktikus megoldást kínál a „hogyan vált a történetté válni nem akaró idő mégis történetté?” kérdésre, ám a regényszerkezet globális struktúráját a kommunikáció alakzataként és tárgyaként értelmező olvasat szerint szükségszerű a narratíva ilyen – akár esetlegesnek, sőt, erőltetettnek is mondható – lezárása.

A pszichiáter nő Amál néni történeteinek befogadjaként (olvasójaként) előbb azokat az elméleteket alkalmazza, amelyek alkalmazására tanulmányai kondicionálták, majd egy saját elmélet felállítására tesz kísérletet, hogy ennek gordiuszi csomóját (labirintusát) egy huszárvágással oldja meg: visszatér a jól ismert, otthonos, biztonságot adó pszichoanalitikus elmélet keretei közé, s azokkal értelmezi át, azoktól kölcsönöz struktúrát elbeszélésének.

Az intradiegetikus narrátorok elbeszéléseiből kiolvasott város-kép(zet)ek a pszichiáter nő által kiképzett, a határon-levéssel leírható pozícióból anamorfikusan olvasódnak, amennyiben „Az anamorfózis a dolgok oldalról, ferdén nézése, perspektíva-váltásokkal, melynek során a nem egyértelmű és kiforgatott tartalmat egyszerűen csak sikerül a megfelelő megvilágításban megpillantani: »az anamorfikus mozzanat lehetővé teszi a számunkra, hogy a színleg pozitív tárgyat úgy fogjuk fel, mint 'negatív terjedelmet', mint pusztán 'az üresség pozitívációját'«.”²⁰ Az anamorfikus tekintet ez esetben a 'város'-t ismeri úgy fel, mint „az üresség pozitívációját”, mint a kilátástalanság diskurzusában létrehozott és fenntartott „színleg pozitív tárgyat”. Ugyanakkor ugyanezen tekintet előtt feltárul a diskurzust létrehozó és fenntartó (én)elbeszélő szub-

jektumok „negatív terjedelme” is, amely csakis erre a „színleg pozitív” tárgyra való irányultságban tart(hat)ja fenn önnön pozitivitásának látszatát. A pszichiáternő ezáltal egy olyan tapasztalattal gazdagodott, amely, mint minden tapasztalat, szükségszerűen negatív, hiszen a rendszer egy hiányosságára, az elváráshorizont egy vakfoltjára mutatott rá, azt töltötte ki. Azonban ez a tapasztalat, tehát a rendszer hézagjának, azaz az elváráshorizont vakfoltjának felfed(éz)ése után viszont ahelyett, hogy továbbfejlesztené köztes elméleteit – aminthogy olvasatunk szerint ez képezi a (pácienseivel és a várossal, de leginkább önmagával folytatott) valós kommunikáció fennmaradásának és fejlődésének feltételét –, inkább visszavonulót fúj.

És nem gondolom, hogy baj, valami nagy baj volna ezzel a várossal. Talán a kelleténél több a por, és mélyebbre temeti az emberekben az indulatokat, talán a Nepomuki szobra is rossz helyen van egy fülkében, falak közé zárva. [...] Minden, ami történik, arról szól, hogy az idő elengedte az itt lakók kezét, kicsusszant ujjaik közül, akár egy puhán guruló égdarab. És nehéz így élni. [...] Ennyi. (131)

Minthogy a város perspektívátlan perspektívájába belehelyezkedve magává tette a kilátástalanság diskurzusát, de eközben fenntartotta a határonlevés pozícióját is, ez lehetővé tette a saját maga számára kijelölt talppont anamorfikus megpillantását. Felvállalt gyógyítói-ápolói szerepének azonban csak akkor tud megfelelni, ha megfelelkezik e szerep szerep voltáról, azaz ha nem úgy tekint rá, mint az „üresség pozitívációjára”. Ezért kellett meghátrálnia, ezen identitása fenntarthatóságáért, mivel „a pszichológia [ugyan] mindig rámutat az egyén egyfajta leigázottságára, de ezzel ugyanakkor az egyéni autonómia és bizonyos mértékű önállóság értelmében vett szabadság lehetőségét is megcsillogtatja”.²¹ Azzal, hogy visszatér a pszichoanalitikus diskurzusba, az anamorfikus tekintet előtt megnevezhetetlenként feltárulót valamilyen módon mégiscsak közös nevezőre hozza a már meglévő fogalmi ismereteivel, miáltal végrehajtja annak szimbolikus integrációját, az irányíthatatlant irányíthatóvá-kezelhetővé szelídíti. Mivel „Jelentéssel rendelkezni annyit jelent, mint hellyel rendelkezni egy nyelvi játékban.”²², a pszichiáternő végre ismét helyére kerül, sőt, pozíciója megszilárdul, mert immár megint belül van és maradhat egy már előzetesen feltérképezett zónán, egy védett övezeten.

²¹ Th. W. Adorno, idézi Slavoj Žižek 2002

²² Richard Rorty 1994. 33.

...az elbeszélő szubjektumhoz

*Megjegyezték, hogy ismét újból kellett kezdeni.
(Az üveggolyó is homokból van, 110)*

A történetekhez olvasóként csakis közvetetten, különféle narratív 'én'-ek elbeszélésein keresztül férhetünk hozzá. Ezen belül a *Meztelenül a történetben* narratív identitásai által létrehozott textusokat a Susan S. Lanser besorolása szerinti privát narráció körébe tartozónak vélhetnénk, ha bizonyos elbeszélői „kiszólások” kétségeket nem támasztanának efelől. A pszichiáternő jegyzeteinek narratívája például mintha egy extradiegetikus narrátor fennhatósága alatt munkálódna ki, ám ezek a magánjellegű jegyzetek, melyek naplószerű vonásokat is mutatnak (mert nem csak a páciensekhez és esetek leírásai, illetve az azokhoz kapcsolódó megjegyzések, de a személyes életesemények és az azokra történő reflexiók is feljegyzésre kerülnek), mégis, mintha az írást összetartó implicit olvasó, azaz az írás aktusában mindig jelen lévő Másik tekintetén innen, azaz egy a narratíva világán belüli, homodiegetikus olvasóhoz is odafordulna olykor. Ki lehet ez az olvasó? Az író narratívájában is előfordulnak olyan megjegyzések, amelyek arra engednek következtetni, hogy valaki *éppen* meghallgatja. Ki lehet ez a hallgató? A regény szövegvilágát átszövő, a két narratíva olvasatunkban megjelölt határain (páratlan, illetve páros fejezetek narratívája) átindázó metaforikus rizóma-hálózat felvillantja azt a válaszlehetőséget, hogy a pszichiáternő és Imola egymásnak beszélnek/írnak: az író a pszichiáternő jegyzeteinek (elképzelte?) olvasója, a pszichiáternő pedig az író lelki támasza. Eszerint egymás hallgatóiként/olvasóiként mint magánemberek, újraolvasásukban/írásukban pedig már mindketten saját professziójuk körébe megtérve nyilvánulnak meg: a pszichiáternő meghallgat és jegyzeteiben reflektál a hallottakra – analizál, az író elolvas és szövegeiben felhasználja az olvasottakat – szintetizál. Ha ők egymás hallgatói-olvasói, amire csakis esetlegesnek mondható példák alapján következtethetünk, az a motivikus egybeeséseknek is a nyitja lehet.

Ugyan mindkét narratívát *végig* olvastuk, így azok immár mint történetek, azaz lezárt struktúrák mutatkoznak meg az olvasatban, a szöveg egészét tekintve mégis egy diszperz képződmény útvesztőjében találtuk magunkat. Ha a „super-extradiegetikus” elbeszélő szubjektum pozícióját, azaz a szöveg egészét elbeszélő odakölcsönzött hang helyét a szövegben tartalmilag is kidolgozott, karakterjegyekkel, személyiségdimenziókkal bíró énelbeszélőkre rácsavart (Menke) arcok valamelyikében jelöljük ki, úgy vagy a 'pszichiáternő'-ként jelölt identitás az „egész” elbeszélője, vagy 'Imola'. Ha a 'pszichiáternő' a keresett hely, és 'ő' az 'Imola'-narratíva forrása, az a páratlan számú fejezeteket alárendeli a páros számú fejezetek narratívájának, miáltal az 'Imola'-narratíva úgy olvasódik, mint afféle „állatorvosi ló”, amelyen

a pszichiáter a városon és lakóin konstatált összes tünetet egy fiktív önéletrajzi narratíva diskurzusában mutatja fel, mintegy saját narratíváját alátámasztandó, értelmezendő, kiegészítendő. Ha viszont Imolát tekintjük primer narrátornak, úgy a pszichiáter története a teremtményével küzdő teremtő allegóriájaként válik olvashatóvá.

A *Meztelenül a történetben* című regény esetében is helytálló Kulcsár-Szabó Zoltán megjegyzése: „Az egyik vagy másik lehetőség melletti döntés (vagy az eldönthetlenség melletti »döntés«) alapjaiban befolyásolja például a regény társadalom-, nyelv- vagy megismeréskritikai interpretálhatóságát, illetve a szubjektumfelfogásáról adható értelmezést is!”²³ Ennek tudatában az olvasói szubjektum az útvesztőben bolyongásként leírható olvasói élményt olyan autentikus tapasztalatként ismeri fel, amely önkényes retorikai döntései, ez esetben a felvázolt kiutak elutasítása által éppen az eldönthetlenség mellett teszi le voksát. Ha az olvasatot meghatározó/elbizonytalanító labirintus-élményt tekintjük a szöveg szubjektumfelfogásáról adható értelmezés kiindulási pontjának és terének, úgy éppen a labirintus olvasódik a regény kommunikációja tárgyaként és alakzataként.

A *Meztelenül a történetben* szövegszerveződése révén mintha arra tenne kísérletet, hogy a labirintus szimbólumát a mindenkor lineárisan zajló olvasási folyamat időbeliségére hagyatkozva allegóriává írja át. Ugyan az identitáskrisis mindkét narratív identitás esetében az elbizonytalanodás, megingás, egyensúlyvesztés diskurzusából való kilépéssel zárul – a regény globális struktúrájában azonban a szubjektum krízese nem oldódik meg/fel, hanem allegorizálódik. Míg a narratív identitások végül mégiscsak kijelölnek a maguk számára a diskurzusok polifóniájában egy szilárd talppontot, amelynek perspektívájából végre olvashatóvá és elbeszélhetővé válnak az események és ezáltal (re)konstruálhatóvá egy ’én’, addig a szöveg labirintikus struktúrája a szubjektumot mint permanens krízist olvassa. A szöveg ugyanis *tudja*, amit a narratív identitások nem, hogy a Valós mindig ellenáll a szimbolizációnak, mert ez az a „zátony”, amelyen a szimbolizáció megtörik, éppen ezért eszközeink által sohasem megragadható (nem olvasható/újraírható). S a narratív identitások azt sem tudják, míg a szöveg igen, hogy a szimbolikus ott kezdődik, ahol a szubjektum, azaz csakis a szubjektum felszámolása jelenthetne kijáratot belőle.

²³ Kulcsár-Szabó Zoltán 1997. 11.

Az olvasó nem-helye

*A tüköröknek nincs másik oldaluk, abban nem látni semmit.
Akkor meg minek fordítjuk meg? (Egy bizonyos idő, 85)*

A két nő, Imola és a pszichiáternő eltérő módon talál kiutat a szubjektumkrízisből, egyrészt a krízisek eltérő volta, másrészt a szövegekben implicit jelen lévő szubjektumfelfogás eltérő volta miatt. Mindketten személyiségválságon esnek át: az egyikük mások történetei révén kísérli meg megérteni, hogyan van megalkotva, a másikuk éppen önmagát kísérli meg történetek révén megalkotni. Az egyik a meg-nem-hallgatott-beszélő pozíciójából, a másik a hallgató-de-nem-beszélő pozíciójából szeretne szabadulni. Egyiküket a Másik csendje és/vagy hiánya, másikukat a saját, belső idegennel való szembenézés, a belső Másik felébredése sodorja válságba. Egyiküket egy halál, másikukat egy élet menti meg a haláltól. Két történet-szál bontakozik ki, eltérő, eltérésükben mégis számos hasonlóságot mutató végkifejlettel, melyekben elsősorban az a közös, hogy a két énelbeszélő egyaránt visszanyer/meglel egyfajta egyensúlyi állapotot. A regény tükörszerkezetet mutat, amennyiben a két elbeszélés egymást kiegészítve/továbbírva bontakoztatja ki a szerkezetet. A tükörszerkezet avagy labirintus tulajdonképpen leképezi azt az elveszettséget, kiúttalanságot, amelyről az elbeszélők mindegyike számot ad: bolyongásaik útvesztője a regény szerkezetében köszön vissza. Azonban míg e narratív 'én'-ek meglik a választ, vagy éppen egy kérdés, a megfelelő kérdés leli meg őket, azaz kivezető utat találnak a labirintusból, addig a számos megválaszolatlanul hagyott kérdés, melyet nem elsősorban a regény tematikus tartalma, de a szöveg szerveződése vet fel, megválaszolatlanul marad. Az énelbeszélő hősök tehát túljutnak a krízisen, a szövegszerkezet által felvetett kérdések azonban fenntartják a krízist, az olvasó tovább bolyong a regény labirintusában. Ez a labirintus-rajzolat pedig a fiktív narrátorok arca(i) mögé rejtőző (szerzői) elbeszélő szubjektumfelfogását közvetíti számunkra. „Ha azt, ami nekem itt tudásból és tudattalanságból létrejött, labirintusnak tekintjük, akkor abból csak az olvasó léphet ki Thészeuszként.”²⁴ A *Meztelenül a történetben* kapcsán azonban ennek ellenkezője fogalmazható meg: mindkét protagonista kilép a maga labirintusából, az olvasó azonban benne marad a szövegszerveződés teremtette útvesztőben. Ezen textuális és intertextuális útvesztő az olvasás természetéből következően szükségszerű megképződésére pedig a legszebb reflexió megint *A másik történet* egyik szöveghelye:

Valaki szíve, akár az enyém, a gyerekemé, annak az apjáié. Nem önzésből nem sorolok tovább, ez minden, ebben mindenki benne van, aki olvas. Mert úgy olvassa, hogy az „enyém”. Igen, talán igazad volt, az első személy hatalma határtalan. A beleézés, az átélés képességét ébreszti fel, hogy okosan is szóljak a sorokat róva. (*Csak ez a hó, 92*)

KIADÁSOK

- LOVAS Ildikó: *A másik történet*. Tolnai Ottó recenziójával. Osvit Könyvek – „Subotičke Novine” Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Szabadka, 1995
LOVAS Ildikó: *Meztelenül a történetben*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2000

IRODALOM

BAHTYIN, Mihail Mihajlovics

1976 A tér és az idő a regényben. In: *A szó esztétikája*. Magvető Kiadó, Budapest

BEDNANICS Gábor

2000 Ön-Élet-Történet-Írás (*Az én gondolkodom, az én vagyok, az én írok és az én beszélek kijelentésekről*) = *Jelenkor*, január

BENVENISTE, Émile

1966/2002 Szubjektivitás a nyelvben. In: Bókay Antal–Vilcsék Béla–Szamosi Gertrud–Sári László (szerk.) *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris Kiadó, Budapest

BLOOM, Harold

1976/2002 Költészet, revizionizmus, elfojtás. In: Bókay–Vilcsék–Szamosi–Sári (szerk.) *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris Kiadó, Budapest

DELEUZE, Gilles–GUATTARI, Félix

1980/2002 Rizóma. In: Bókay–Vilcsék–Szamosi–Sári (szerk.) *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris Kiadó, Budapest

DE MAN, Paul

1996 Az önéletrajz mint arcrongálás. = *Pompeji*
1999 Az olvasás allegóriái. deKON-KÖNYVEK Irodalomelméleti és Interpretációs Sorozat 17. Ictus Kiadó és JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged

DERRIDA, Jacques

1967/2002 *A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diskurzusában*. In: Bókay–Vilcsék–Szamosi–Sári (szerk.) *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris Kiadó, Budapest

FARKAS Zsolt

1994 *Jelentőláncra verve*. A lacani szubjektumról. In: Mindentől ugyanannyira. JAK–Pesti Szalon, Budapest

FOUCAULT, Michel

2000 a Mi a szerző? In: *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk, Debrecen
2000 b Az emberi természetről: igazságosság kontra hatalom. *Ibid.*
2000 c Megírni önmagunkat. *Ibid.*

- HÁRS Endre
 2000 Fikció – Önéletrajz (Filozófiai antropológiai vázlat vagy fiction science). – *Jelenkor*, január
- ISER, Wolfgang
 1997 A fikcionálás aktusai. In: Thomka Beáta (szerk.) *Az irodalom elméletei IV.* Jelenkor Kiadó, Pécs
 2001 Az irodalom funkciótörténeti szövegmodellje. In: Dobos István (szerk.) *Bevezetés az irodalom elméleteibe I. Olvasáseméletek.* Kossuth Egyetemi Kiadó–Debreceni Egyetem, Debrecen
 2001 Az olvasó szerepe Fielding „Joseph Andrews” és „Tom Jones” című regényeiben. *Ibid.*
- KANYÓ Zoltán
 1990 Beszédnem, műnem, műfaj. In: *Szemiotika és irodalomtudomány.* JATE Kiadó, Szeged
- KONSTANTINOVIĆ, Radomir
 2001 *A vidék filozófiája.* Forum Könyvkiadó–Kijarat Kiadó, Újvidék–Budapest
- KULCSÁR-SZABÓ Zoltán
 1997 Intertextualitás és a szöveg identitása. In: *Az olvasás lehetőségei.* József Attila Kör–Kijarat Kiadó, Budapest
- LANSER, Susan S.
 1986/2002 Egy feminista narratológia felé. In: Bókay–Vilcsék–Szamosi–Sári (szerk.) *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása.* Osiris Kiadó, Budapest
- LÉVINAS, Emmanuel
 1999 *Teljesség és végtelen.* Jelenkor Kiadó, Pécs
- MÁTHÉ Andrea
 2000 Csendes befogadás. = *Pannonhalmi Szemle*, 4.
 2001 Hallani, hallgatni. = *Pannonhalmi Szemle*, 4.
- MENKE, Bettine
 2004 Ki beszél? A beszélő arc alakzata a retorika történetében. In: Füzi Izabella–Odorics Ferenc (szerk.) *Figurák.* Gondolat Kiadó–Pompeji, Budapest–Szeged
- PAGLIA, Camille
 1997 *A nemi erőszak „természetessége” = Lettre*, 25.
- PALKÓ Gábor
 2004 *Esti Kornél: Kosztolányi Dezső. (Kosztolányi Dezső: Esti Kornél).* In: *A modernség alakzatai.* JAK–Ulpius-ház Könyvkiadó, Budapest
- RICOEUR, Paul
 1999 Az Én és az elbeszített azonosság. In: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok.* Osiris Kiadó, Budapest

RORTY, Richard

1994 *Esetlegesség, irónia, szolidaritás*. Jelenkor, Pécs

SCHMELING, Manfred

1987/1998 Labirintus-kutatás és elbeszélés-kutatás (részletek). In: Goreity József (szerk.) *Komparatistikai szöveggyűjtemény*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen

Z. VARGA Zoltán

2000 Önéletírás-olvasás. = *Jelenkor*, január

ŽIŽEK, Slavoj

1996 A Valós melyik szubjektuma? In: Kiss Artilla Atilla–Kovács Sándor s. k. –Odorics Ferenc (szerk.) *Testes Könyv I.* Ictus és JATE Irodalomelméleti Csoport, Szeged

1997 Lovagi szerelem és síró játék = *Lettre*, 25.

1994/2002 *Van-e oka a szubjektumnak?* In: Bókay–Vilcsek–Szamosi–Sári (szerk.) *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris Kiadó, Budapest

